
*Володимир
Мельник*

СОЦІОАНТРОПОЛОГІЧНІ ЗАПИТИ ТА ВИМІРИ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО ПОСТУПУ

Європейська культура — і це продемонструвало ХХ сторіччя — зробила ставку на науку й будь-яку діяльність будувала відповідно до принципів строгої раціональності. Проте вже сьогодні абсолютно очевидно, що ці принципові засади не є самодостатніми.

Можливо, саме тому інтерес до філософського аналізу науки суттєво зріс в останній час. Чому? Вочевидь, по-перше, інтерес до філософського осмислення науки, тенденцій її розвитку, особливостей пізнання не згасав ніколи. Проте сьогодні, коли наука прагне «достукатися» до відповідей на питання про першооснови життя або виникнення Всесвіту, коли обсяг науково-технічної інформації подвоюється кожні 5—7 років, осмислення сутності такої духовної діяльності, як наукова, є вкрай актуальним завданням. Це не просто суто науковий, абстрактний інтерес, а духовно-інтелектуальна потреба нашого часу. По-друге, треба мати на увазі, що роль науки у формуванні нашої цивілізації є не просто великою, а, по суті, визначальною. Без перебільшення можна сказати, що європейська культура — це витвір науково-технічної раціональності. І саме тому філософська рефлексія над наукою як формою самоутвердження людини сьогодні має об'єднати не тільки філософів, але й представників найрізноманітніших напрямків науки.

Філософія є джерелом і опорною (вихідною) точкою неспокою людської духовності як основи для продукування сенсожиттєвих питань, а головне — вона «шукає “дім буття” для людства» [Кримський, 2003: с. 17]. Філософія є інтелектуально-духовним гумусом, морально-критичним чинником, мудрим моральним розумом, на якому і завдяки якому людина і може ідентифікувати себе та визначити, власне, ті питання, які складають сутність її вибору, долі; разом з тим філософія (точніше — філософування) утверджує віру та можливість досягнення істини як антропної опорної точки буття та виміру буття. «Народивши» науку, філософія подарувала їй фаустівський дух нескореності та непокірності на складному шляху досягнення істини та служіння її принципам — свого роду гносеологічний оптимізм.

Філософія акумулювала історичний досвід людства у плані освоєння світу, можливостей його пізнання та перетворення. Завдяки цьому й виростає будинок буття людини з фундаментально визначальними метафізично граничними його підвалинами та раціоналістичною ідеологією організації життєдіяльності європейської цивілізації. Вона отримала назву техногенної цивілізації саме завдяки ролі *наукотехніки* у формуванні її сутнісно-парадигмальних засад та перспектив розвитку. І йдеться не лише про досі небачені пізнавальні та предметно-перетворювальні можливості сучасної людини, які стали реальністю внаслідок досягнень власне науково-технічного прогресу. На це зазвичай і звертають передусім увагу дослідники цієї проблематики. Проте зауважимо, що теперішню науку як таку і «вибудований» на ній соціально-технологічний поступ варто розглядати як винахід людства, який, по суті, дорівнює власне людству, адже саме завдяки йому та науці виявляють себе риси самототожності сучасності, тобто її ідентичності. А тому, розкриваючи особливості наукової раціональності, ми не стільки виявляємо сутнісні риси процесу наукового пізнання істини, скільки розкриваємо черговий досі нез'ясований аспект невичерпної за багатством природи людини з її атрибутивно-визначальною рисою — прагненням до пізнання істини.

Найцікавішим є те, що людський розум не лише фіксує сутнісні виміри світу, проникаючи у дедалі віддаленіші та прихованіші закутки Природи, а у співтворчості з нею творить ціннісно-смісловий універсум людини (С. Кримський) як її метафізично-природну оселю. Людина органічніше «вписана» у природну стихію, ніж це видається на перший погляд. І це, зокрема, виявляється в тому, як людина пізнає світ, чому вона здатна його опанувати саме у формі істини. Великий парадокс полягає в тому, що «наш розум знаходить у Природі те, що сам шукає, і змушує (курсив мій. — В.М.) її відповідати на спеціально поставлені запитання, які виникають у нас у трансцендентальному прагненні встановити певні закони» [Вакарчук, 2007: с. 356].

Сьогодні ми можемо розглядати також співтворчість людини та природи не лише у виявленні законів природи як об'єктивних імперативів її саморозвитку, а радше у тому, що людина бере участь у конструюванні сутнісних визначеностей реальності. Це особливо чітко виявилось у квантовій механіці, а зараз такий підхід отримує дедалі більше підтверджувальних аргументів стосовно пізнання у соціально-гуманітарній царині.

Рушійна сила наукового поступу закорінена у природній сутності людини й тільки згодом «оформлюється» як соціокультурний чинник наукового пізнання. Водночас наголосимо на вагомості впливу раціональності — як методу та цінності — на різні аспекти життєдіяльності людини та суспільства. Такі риси раціональності, як пошук істини, прагнення до чіткої обґрунтованості висунутих положень, відкритість до критики і «незакритість» до різноманітних гіпотез із сфери ірраціонального, сформували сучасні прийоми та технології організації життєдіяльності людини й колективів різного масштабу та характеру (аж до держав). Діяти раціонально означає діяти згідно з набутим масивом наукового знання та чітким визначенням перспектив діяльності та етапів досягнення поставленої мети. Раціональність передбачає також поєднання традиційності, тобто збереження та використання набутого позитивного досвіду, та відкритості до асиміляції нових ідей, які наукова спільнота нерідко сприймає вороже — аж до оцінок їх як божевільних.

Аналогічні твердження можна висловити про виникнення та вдосконалення технічних засобів як унікальної і, власне, суто людської здатності експлікувати свої суб'єктивні установки у вигляді об'єктивної мети та досягати її через опредметнення у процесі діяльності, завдяки чому відбувається синтез суб'єктивної мети та об'єктивного знання про зовнішній світ. Техніка породжена людиною, але перша часто-густо стає суттю другої, визначаючи її сенсожиттєві цілі та визначальні цінності буття.

Як засвідчує методолого-світоглядний аналіз, наука та техніка — не лише похідний елемент еволюції людини; вони у своїх іманентно-парадигмальних внутрішніх вимірах є соціально-антропологічно означеними. Тому, стикаючись із проблемами, які витворені науково-технічним розвитком і які водночас становлять загрозу існуванню людства, шукаючи шляхи виходу з кризових ситуацій і прагнучи окреслити реально-наукову та оптимістичну траєкторію цивілізаційних змін, вчені, власне, й усвідомлюють необхідність звернутися до суто соціально-антропологічної природи науки та техніки. Не потрібно створювати міфи й шукати віртуально-примарливі зовнішньоцивілізаційні чинники, які, мов у казці, розв'яжуть усі проблеми й принесуть стабільність, комфорт, упевненість у необоротності гуманізаційного вектора розвитку європейської цивілізації.

Інтенсивний розвиток науки у ХХ сторіччі й посилення методологічного інтересу до процесів приросту наукового знання, критичне осмислення стандартів науковості стосовно різних галузей науки, увіходження у поле активних досліджень соціокультурних чинників детермінації наукового пізнання призвели, з одного боку, до порушення питання про евристичні обмеженості методологічних підходів, що домінують на сьогодні, а з іншого — до формування нових методологічних програм. Саме тому в сучасній філософії та методології науки поширились концепції, в яких наука на сучасному етапі її розвитку уявляється не як цілісність, а як сукупність різноманітних парадигм (Т. Кун), епістем (М. Фуко), ідеалів природного порядку (С. Тулмін), дослідницьких програм (І. Лакатош); набули поширення трихотомічна концепція (Ю. Габермас) та тематична модель розвитку науки (Д. Голтон).

Пізнавальні стандарти виявили свою залежність не лише від типу об'єктів пізнання, а й від розвиненості самого суб'єкта пізнання; засадовими для методології науки визначено соціокультурні, антропні та історичні її «виміри». Мозаїчність філософсько-методологічних підходів у сучасній науці як вираз тенденції плюралізації тлумачення сутності наукового поступу та його методологічних засад своє граничне вираження отримала у концепції «епістемологічного анархізму» П. Фюерабенда.

Плюралістична тенденція у філософії та методології науки має чинники, які можна розподілити на чинники логіко-гносеологічного та соціокультурного характеру. До перших належать процеси всеохопної диференціації науки та необхідності наближення методології до реальної практики наукового пошуку, вихід на специфічні об'єкти дослідження (квантова механіка), прагнення подолати абсолютизований фундаменталізм (який прагне встановити завершене обґрунтування знання та уніфікувати його).

До інших причин варто зарахувати передусім посилення ролі персоналістських, психологічних чинників у науковому пізнанні та ціннісної вагомості науки, розв'язання конкретних, вагомих за соціальною значущістю науково-технічних проблем. Поворот до соціокультурних та історичних вимірів динаміки наукового пізнання, його людська вимірність дали змогу по-іншому розглянути фундаментальні проблеми гносеології, зокрема проблему об'єктивності науки, аксіологічні виміри наукового знання, спрямованість розвитку науки та особливості взаємодії теорій-конкурентів.

Загалом плюралізм у сфері методології науки відображає позитивну тенденцію до поглиблення та (хоч як парадоксально це звучить) об'єктивності наукових досліджень. Водночас межі цього процесу визначають не суб'єктивно — їх окреслюють насамперед тенденцією теоретизації всього корпусу науки, для якої визначальними залишаються проблеми об'єктивності, релевантності, простоти, точності теоретичних конструктів.

Плюралізація та антропологізація науки аж ніяк не означає її суб'єктивізації. Універсальність принципу об'єктивності за цих умов є визначальною. Крім того, особливої вагомості набувають розвиток і поширення лінгвістичної парадигми гуманітарних наук на все пізнання загалом, що розглядають як «лінгвістичний поворот» у методологічній свідомості науки. «Такий підхід висуває на передній план наукового пізнання процедури інтерпретації, які розкривають предмет дослідження множиною моделей та плюралізмом припущень. Тим самим затверджується новий стиль та режим пізнавальної діяльності в її полілінійності, поліваріантності, комунікативній артикуляції» [Кримський, 2003: с. 180].

Якими є сучасні програми та пріоритети наукових досліджень? Їх мають визначати передусім процеси коеволюції, співвимірності та взаємозалежності розвитку природи та людини. Введення розуму до складу природи є своєрідним об'єктивно-необхідним чинником не просто її збереження, але й забезпечення цілісності буття людини та природи відповідно до нових загальних синергетичних закономірностей.

Як у такому контексті варто інтерпретувати сучасне наукове пізнання? Насамперед як таке, що не просто прагне з'ясувати у своєму лінійному вимірі об'єктивну істину, але й, за словами С. Кримського, реально виявляє та конститує множинність її гносеологічних образів, множинність істинного результату [Кримський, 2008: с. 215]. Тому пізнання набуває ознак діагностування характеристик потенційних світів, що й утворює гносеологічні підвалини тенденції плюралізації наукового пізнання. Різноманітні методологічні системи існують не ізольовано одна від одної як взаємовиключні, а навпаки — як взаємодоповняльні у загальному процесі та прагненні різними засобами зафіксувати багатоліку сутність істини.

Процес конструювання дедалі нових, часто-густо взаємовиключних методологічних програм виявляє приховані потенції об'єднання, інтеграції різних підходів у прагненні встановити цілісний образ науки на підставі виявлених різних сутнісних її особливостей. Причому науку розглядають як систему, що постійно розвивається. Цінністю стає не пошук уніфікованих стандартів та засобів науковості як такої, а конструювання на підставі наявних методологічних підходів ефективних наукових методів дослідження.

Особливої вагомості набуває розвиток методологічних засад технічного та соціального проектування. Їхня особливість полягає в тому, що пізнання як таке не є самоціллю, воно постає як пізнання процесу перетворення наявного та творення ще не-наявного.

Сучасний образ науки втратив колишню цілісність і монолітність декартівського часу, які характеризували науку аж до ХХ сторіччя включно (принаймні у першій його половині). Наукове поле зоране тотально панівною диференціацією. Межа ХХ—ХХІ сторіч породила низку явищ цього

процесу — нові науки, нові поняттєві структури, комплексування наукових дисциплін та комплексних програм. Очевидно, що сьогодні значного поширення набули концепції розвитку науки, в яких її розглядають як сукупність парадигм, науково-дослідницьких програм, комплексів наукових дисциплін, напрямків тощо. Цілком логічно, що таке «вавилонське стовпотворіння» в науці стимулювало розвиток різних теоретико-методологічних конструктів (підходів, специфічних понять, методів тощо), визначених різними пізнавальними ситуаціями та цінностями. Різноманітні стандарти науковості — загальнонаукові, міждисциплінарні та конкретно-наукові — фіксують плюралістичність наукового пізнання, прагнення обґрунтувати єдині методологічні норми у певних регіонах науки. Джерело поліметодологічної ситуації в науці — це насамперед панівна концепція у принциповій гіпотетичності наукового знання та визнанні його відносності. Очевидно, є всі підстави стверджувати про домінування специфічно-парадигмального підходу — синтезу ідей фаллібалізму, конвенціалізму та релятивізму.

Нова місія науки (або її постнекласична інтерпретація) полягає не тільки (а, можливо, й не стільки) в тому, щоб пояснити сутність досліджуваного явища й зафіксувати його як даність істинного знання. Так постає питання у варіанті класичного природознавства. Сьогодні ж йдеться про те, що у будь-якій науці (й не лише в гуманітарній) завдання полягає не тільки в поясненні, а й у розумінні того, що відбувається, того, якою є сутність предмета дослідження. Останній дається вже не як відчужена реальність, а як такий, що проблематизується та виокремлюється з погляду особистості дослідника, його ціннісних установок.

Для гуманітарного пізнання один і той самий об'єкт (ним постає текст як такий) може мати різні інтерпретації та пояснення з погляду парадигмально-ціннісних засад дослідника. По суті, те ж саме простежуємо у квантовій механіці, коли саме позиція спостерігача є визначальною стосовно результату дослідження. І в першому, і в другому випадках йдеться не про суб'єктивізм — ми радше спостерігаємо предметно-активну роль людини як суб'єкта пізнання у виборі стратегії та методології дослідження, що й становить сутність плюралізму в сфері наукової методології. Це дає змогу в поліфонії різних підходів зафіксувати невичерпну гаму сутнісних вимірів об'єктивного світу та творчого потенціалу людини як дослідника й, по суті, співтворця цих смислів. Так виявляє себе глибинна об'єктивна характеристика наукового пізнання, що полягає в його гуманітарно-антропологічному вимірі.

Зазначена тенденція особливо чітко виявляє себе у розвитку науково зорієнтованих різновидів практичної діяльності, передусім технічної науки, яка не лише «передає» теоретичне знання у царину практики, а й забезпечує (як практичне знання) певне розуміння (відображення) людиною

світу, розкриваючи водночас перспективи його перетворення, умови перетворювального буття людини. Тобто технічне знання варто розуміти не тільки як знання про уречевлені засоби діяльності, але й як атрибутивну характеристику людського буття, своєрідний вимір людської сутності, що забезпечує трансформацію пізнавального плану діяльності у конструктивно-перетворювальний. Тому цілком слушним є підхід до технічного знання з позицій і власне технологічності, і як характеристики фактичності (наявності та суті) людського буття.

Отже, сутність технікознавства, його специфіка можуть бути адекватно з'ясовані виключно в широкому науковому та соціально-культурному контексті. Еволюція технікознавства, його об'єкта детерміновані всією суспільно-історичною практикою і насамперед — розвитком матеріального виробництва. Звернемо увагу на ще один план аналізу — в контексті руху від абстрактно-теоретичних конструктів до їх предметної реалізації у процесі практичної діяльності, що, на відміну від гносеологічного підходу, розкриває власне онтологічні підвалини наукового знання, передусім технічного.

У технікознавстві як теоретичному узагальненні способу даності природи для людини і водночас даності людині її соціальної сутності предметно здійснюється синтез теоретичного та практичного. Аналіз категорій «теоретичне» («пізнавальне») та «практичне» («перетворювальне») засвідчує наявність не лише їх протилежності, а й об'єктивних, реальних форм їх синтезу. Цей синтез можливий уже тому, що він у «зародковому» вигляді міститься в теоретичній та практичній діяльності суб'єкта, взятих нарізно. Практика за суттю є такою формою діяльності, в процесі якої відбувається трансформація дійсності з метою перетворення її на предмети життєдіяльності людини. Проте саме через ці зміни розкривається істинна сутність матеріального світу, пізнається об'єктивна істина, що засвідчує наявність теоретичного моменту в практичному ставленні людини до світу. Тобто вже у межах самої практики наявні єдність пізнавального та перетворювального, їх синтез. Це — з одного боку. А з іншого — теоретична діяльність є не тільки пізнавальною. У процесі цієї діяльності, тобто у пізнанні, відбувається зміна дійсності. Пізнання є ідеальною реконструкцією предмета, його відтворенням у формі потреби, мети та мотиву. Відповідно у теоретичному відношенні наявний практичний (перетворювальний) момент.

Отже, можливість синтезу теоретичного та практичного об'єктивно зумовлена їхньою внутрішньо роздвоєною сутністю і предметно реалізується у духовно-практичній діяльності, в якій дійсність відображається з позицій докорінних потреб та цілей людини, а сутнісне — крізь призму соціально необхідного. Саме тут протилежність теоретичного та практичного, по суті, нівелюється, оскільки у цій сфері відбувається своєрідне «сходження», фокусування теоретичного та практичного, їх предметний

синтез. Сфера наукової діяльності та знання, в якій теоретичними засобами відтворюється синтез згаданих форм ставлення людини до світу, в яких, по суті, формуються ідеальні моделі нової реальності, і становить зміст технікознавства.

Аналіз змістовних особливостей технічного об'єкта, технічного знаряддя, які є визначальними елементами технічної діяльності, дає змогу повніше з'ясувати своєрідність технікознавства. У філософському розумінні технічний об'єкт — це не застигле матеріальне утворення, обмежене та локалізоване у просторово-часовому континуумі. Такий об'єкт характеризує передусім процесуальність людської діяльності, момент становлення матеріальних властивостей об'єкта предметами людської праці, їх предметнення за допомоги знарядь і подальший перехід синтезованих властивостей у живу форму доцільної діяльності. Інакше кажучи, технічний об'єкт — це своєрідне поєднання властивостей речовини природи з властивостями людської праці, що утворює в підсумку всезагальний спосіб технологічної діяльності.

Технічний об'єкт є необхідним, універсальним елементом діяльності, без якого вона, по суті, є неможливою саме як людська діяльність. Будучи всезагальним та універсальним, технічний об'єкт потенційно спроможний спеціалізуватися стосовно конкретних різновидів та форм діяльності. Він відображає у собі реальність того, що та як людина реалізує в процесі перетворення світу.

У контексті наведеного розуміння теоретичного та практичного, їх синтезу та особливостей технічного об'єкта стає можливим з'ясувати *синтетичну природу технікознавства*, причому водночас у різних аспектах. Насамперед пізнання світу в ньому органічно злите з перетворенням дійсності, фундаментальні дослідження інтегровані з прикладними (це — соціально-функціональний аспект синтетичної природи технічної науки); тобто мета технічної науки — *пізнання перетворювального процесу*. Завдяки цьому й забезпечується «адсорбція» теоретичного знання, трансформування його у предметні структури діяльності. Причому завдяки власному теоретичному полю та органічному включенню у свої конструкції емпірично-досвідного матеріалу саме в технічних науках усвідомлюють та формулюють практичні завдання дослідження, а фундаментальна теорія є скеровувальним чинником пошуку.

За змістом технічне знання ґрунтоване на результатах суспільних та природничих наук, органічно поєднуючи у «переплавленому» вигляді гуманітарне та природничонаукове знання, моральні імперативи, практичний (інженерний) досвід винахідництва (змістовний аспект). Інтегративна взаємодія пізнавальних компонентів є визначально домінантною сферою не лише приросту нового технічного знання, але й удосконалення

відомих і формування принципово нових пізнавальних засобів технічної науки. Причому йдеться не тільки про міждисциплінарну інтегративну взаємодію технікознавства з іншими сферами науки, але й про так званий внутрішньодисциплінарний синтез у сфері технічної науки як галузі пізнавальної діяльності. Найвищою формою інтеграції є синтез — виникнення у процесі взаємодії компонентів нової якості, яку не можна звести до визначеностей елементів, що взаємодіють. Незважаючи на дедалі більшу диференціацію всього фронту технічної науки, спеціалізацію пізнавальних засобів і навіть дисциплін, визначальною тенденцією їхнього розвитку (що помітно та своєрідно впливає на посилення гносеологічних потенцій та вдосконалення конструктивно-перетворювальних можливостей) є інтегративно-консолідувальні процеси. Особливий інтерес у методологічному значенні викликає вищий (з можливих у межах технікознавства) ешелон пізнавальних засобів інтегративної природи. Йдеться про загальнотехнічні форми та засоби пізнання — поняття (у тому числі категорійні), проблеми, методи, підходи, принципи, концепції, теорії, навіть окремі дисципліни. Такі феномени існували й раніше, але їхня питома вага та роль у загальному арсеналі пізнавальних засобів технічних наук сьогодні значно збільшилася.

Зауважимо, що «піднесення» науки до стану усвідомлення самого власне пізнавального процесу (поряд із виявом автономного об'єкта пізнання, формуванням своєрідних пізнавальних засобів тощо) належить до визначальних рис фундаментальності науки як такої. У цьому розумінні часто вживане поняття фундаменталізації інженерно-технічної освіти не варто зводити до розширення викладання фундаментальних дисциплін або навіть до насичення фундаментальним знанням усіх складових інженерної підготовки. Провідну роль у цьому процесі треба віддати з'ясуванню теоретико-методологічних проблем технікознавства як фундаментальної галузі наукового пізнання, яка не є звідною до комплексу нормативно-регламентувального знання про уречевлені засоби та предмети людської діяльності, але яка є ідейно-методологічним каркасом, основою всієї сукупності науково-технічних дисциплін та конструктивно-перетворювальної діяльності щодо створення нового.

Загалом дедалі помітнішим стає процес технізації наукового знання, тому його необхідно розуміти не лише як насичення науково-пізнавальної діяльності технічними засобами (що також є дуже важливим само по собі). Технізація науки означає передусім підвищення ролі всіх пізнавальних засобів технічного походження та характеру (в тому числі суто теоретичних, ідеальних інструментів пізнання) у сфері нетехнічного знання. Тобто загалом технізація науки — це зростання вагомості технознання та його пізнавальних засобів у всьому організмі науки. Водночас дедалі відчутніше

відбувається процес гуманізації технічного знання — наповнення його «особистісним», залежним від людини змістом — соціальним та психологічно-індивідуальним, що традиційному технікознавству не властиве. У наш час технічна наука виявляє дедалі більшу сприйнятливість до гуманітарного, соціологічного, біологічного знання, яке становить своєрідні моральні, екологічні та інші імперативи суто технічної діяльності.

За умов технізації практично всіх аспектів людської практичної та теоретичної життєдіяльності надзвичайно гостро постала проблема з'ясування самої природи технократизму як своєрідного способу ціннісного сприйняття світу. Технізація не є «випадковим» явищем у людській історії, по суті — це невід'ємна форма людського буття; водночас технократизм як форма ставлення до світу виявляє себе у різних царинах життєдіяльності своєрідно; його сутнісною ознакою є те, що штучно створені предметні структури перестають бути опосередковувальною ланкою, засобами діяльності: натомість вони стають самоціллю. Така метаморфоза засобу та мети має згубні наслідки у царині духовності, створюючи умови й водночас постаючи як причина деградації людських ідеалів, моральних та моральнісних засад.

Знайти механізми стратегічного керування гуманізацією технологічного процесу в самих структурах предметно-практичної діяльності, очевидно, неможливо, оскільки технологічний процес передбачає використання людини як засобу, але не як мети. Перший, причому абсолютно необхідний крок на шляху гуманізації техніки, технологічної діяльності — це фундаменталізація цієї проблеми. Маємо на увазі, що гуманізацію науково-технічного розвитку належить ґрунтувати та обґрунтовувати не просто на шляху фундаментального, теоретико-концептуального підходу до аналізу техніки та технічного як такого, а через усебічне системне дослідження науково-технічної сфери (*наукотехносфери*) — нової, багатоконпонентної реальності (людина — природа — наука — технологія), що розвивається за внутрішньо властивими їй закономірностями. Вони формуються як закономірності синтетичні, інтегральні стосовно законів складових елементів техносфери, але водночас не звідні до них. Розум, зокрема, не просто «співпрацює» з природою, але вводить сам себе як елемент ноосферної системи до складу живої природи й у такому розумінні він — «не господар буття, а його репрезентант, необхідна розпорядна за своєю функцією сила, яка діє не сама по собі, а в контексті загальних космопланетних закономірностей існуючого» [Кримський, 2008: с. 213].

Технологія як об'єктивно-предметний спосіб людської діяльності, сутнісна сила суспільної людини в її абсолютно-гуманістичному масштабі та гранично широкому соціально-культурному вимірі означає ніщо інше, як те, що «освоєна людською діяльністю зовнішня необхідність пере-

творюється на доцільність творчих результатів цієї діяльності адекватно до краси, моральної досконалості (добра) та розумності (істини) буття людини. Абсолютне у такому розумінні розкривається як всезагальна міра людяності в її історичному розвитку» [Кримський, 1981: с. 254].

Технікознавство, технологія, технічне загалом як атрибутивно притаманне людині, людській діяльності має стати не антиподом людському, а засобом розвитку природного середовища для людини та способом реалізації її творчих можливостей. Таке визначення технічної діяльності, техносфери, коли самоціллю, метою та найвищою вартістю оголошують людину, а технологічна діяльність стає формою вираження сутності, творчих сил людини, з одного боку, відкриває перспективи духовного оволодіння технізацією, технологією (їх опанування), а з іншого — суспільно-практична природа людини знаходить у технології своє адекватне відображення, стаючи джерелом її розвитку.

Загалом наголосимо: великий парадокс існування та сутності техніки, технічної діяльності полягає в тому, що вони постійно виявляють себе як допоміжні засоби для людини у досягненні нею людиновимірних цілей, реалізації нею свого творчого та перетворювального потенціалу. По суті, так воно і є — у тому розумінні, що техніка постійно присутня у долі людини, обираним нею її сенсожиттєвих пріоритетів.

Проте незаперечним є й той об'єктивний факт, що техніка (система наукотехніки) із залізною закономірністю «підносить» людину до рівня атрибутивного чинника досягнення не стільки гуманно-цивілізаційних, скільки суто технічних цілей. У дедалі прискорюваній гонитві за новими, ефективнішими технікою та технологіями, які забезпечують досягнення нових цілей, нових стандартів функціонування європейської спільноти, остання загубила на цих шляхах не когось (чи щось), а саме людину. Людина «розпалася» та редукувалася до певних соціальних функцій, трансцендентного суб'єкта, робочої сили, безособового потоку свідомості тощо. З іншого погляду, вона немовби гранично мала величина у природній тотальності завдяки природній визначеності — здатності породжувати духовно-ментальні та інтелектуально-раціональні світи — вочевидь має й призначення бути своєрідним чинником саморозвитку природи. У такому парадигмальному вимірі ідея призначення людини як підкорювача (або приборкувача, або опановувача) природи не є переконливою, а найголовніше — веде до цікавої (негуманістично зорієнтованої) метаморфози. Маючи на меті підкорити природу, людина потрапляє у «пастку» — вона стає заручницею власних, суб'єктивно вмотивованих цілей, тобто реалізація ідей підкорення (підпорядкування) природи призводить до підкорення (підпорядкування) самої людини.

Розглядаючи людину та природу як взаємозумовлювальні коеволюційні елементи єдиної ноосферної системи, варто дещо по-іншому (не-

традиційно) оцінити сутність процесів, що відбуваються у природній сфері. Справа в тому, що з позиції одного з елементів системи, а саме — людини, ми визначаємо позитивність або катастрофічність (деструктивність) природних процесів. На яких засадах? За якими критеріями? Очевидно, що такими є універсальність та загальнозначущість, сталість медико-біологічних характеристик людини. Тобто антропні критерії ми поширюємо не лише на елементи системи «людина — природа», а й на всю систему, якісні визначення якої не звідні до її частин. Крім цього, природа як така (а тим паче під техногенним тиском) змінюється (можливо, еволюціонує) не завжди адекватно до антропних вимог. Це засвідчує, зокрема, вся доантропогенна історія природної дійсності. А природні катаклізми у жодному випадку не варто оцінювати як екологічні катастрофи. Вони стають такими внаслідок техногенної діяльності людини, у зв'язку з чим і порушується система природних зв'язків (прямих, тобто безпосередніх, та зворотних, тобто опосередкованих). Відтак деструктуються процеси самовідновлення та самоорганізації природних екосистем. За такою («природною») логікою розвитку системи «людина — природа» і людину, і породжену нею науково-технічну реальність можна розглядати як важливі, але не вічні чи то одвічні (або ж як такі, що існують упродовж достатньо тривалого часу, навіть з розгляду історії еволюції природи). Це — з одного боку. А з іншого — людство, використовуючи досягнення науково-технічної думки та технологічного прогресу, водночас потрапило у залежність від них. Людство проектує майбутнє, «оглядаючись» на науково-технічний потенціал соціуму, а у сутнісних вимірах і визначає себе ним. Постає цілком логічне питання: чи не змінилася медико-біологічна природа самої людини під тиском техногенних змін і соціальної динаміки життя та діяльності європейської спільноти, коли людина не знає, за яким годинником їй жити, коли ця соціальна динаміка стає неспіввимірною з біологічною природою людини?

Очевидно, що існує достатній емпіричний історико-антропологічний та етнографічний матеріал, який засвідчує наявність змін у природі людини. Інше питання: чи спричиняють ці зміни відповідні зміни психологічно-психічного стану людини як такої, чи адекватно та співвимірно відтворюють зовнішню дійсність людина XXI сторіччя та людина античного світу або бодай людина доби Відродження?

У контексті такого питання та розгляду динаміки системи «людина — науково-технічна раціональність — природа» важливо зазначити, що стабілізуювально-універсальна, поєднувально-цементувальна функція належить людино-природному феномену, культурі як такій. Саме від її генотипу, внутрішньо означених цінностей як ментальних сутностей у підсумку й залежать динаміка та спрямування розвитку і наукотехніки, і соціопри-

родної системи, а також «сутінкова» чи «оптимістична» перспектива європейської цивілізації.

Наукова революція XVI—XVII сторіч перемістила центр людського неспокою з метафізичних розмислів у царину чуттєво-емпіричного освоєння (опанування) світу та використання на практиці теоретично здобутого наукового знання. Ці знання втілювали у реальні, предметні структури практичної діяльності. З часом такий рух не тільки набув масштабних вимірів кількісно, охоплюючи практично всі сфери життєдіяльності людини, але й характеризується використанням дедалі фундаментальніших властивостей матерії, зокрема мікросвіту. Сьогодні можна вести мову про те, що цей процес вийшов з-під контролю людини як духовної істоти з її морально-етичними імперативами. Головним режисером науково-технологічного розвитку стає безконтрольний, нічим не обмежений технократизм, що виріс і ґрунтований на раціоналістичній парадигмі осягнення (опанування) світу. Нині неспівомірно та споквола звучать голоси щодо необхідності пошуку не стільки раціональних, скільки духовно-раціоналістичних вимірів та критеріїв соціального поступу, дедалі частіше звертаються (апелюють) до духовних екзистенціалів буття людини як визначальних та опорних точок, які, власне, й повинні бути парадигмальними чинниками суспільних та індивідуальних цінностей цивілізаційного поступу.

Друга половина XX сторіччя суттєво похитнула оптимістичне переконання у всесильності наукового раціоналізму як засобу досягнення соціального стану, що реалізує істини Добра та Справедливості. Наука як світоглядна парадигма буття людини виявила свої обмеження, і вже зараз «виникає сумнів у можливості гностичної рівноваги між запитальними ситуаціями та відповідями на них, між евристичною вагою проблем та їх розв'язанням. *Світ став здобиччю знань, залишивши для нас харизму питань* (курсив мій. — В.М.)» [Кримський, 2003: с. 3]. Предметно-уречевлений і прагматичний спосіб та вимір буття, як виявилось, дуже далекий від ідеального та істинного принципу організації світобудови та світовідчуття людини у ній. Виявилось, що у процесі вдосконалення наукового раціоналізму людина розгубила свої найсуттєвіші та найважливіші екзистенційні та ментальні визначеності, без яких побудувати надійний Дім нашого буття неможливо.

Людина є творцем сучасного світу, який водночас відкриває нові можливості — від планетарно-космічних до субатомних, і все це є підставою для експансії предметно-перетворювальної та пізнавальної діяльності. Такі кроки, з одного боку, постають як чергові сходинки або щаблі на шляхах реалізації ідеології панування — підкорення (підпорядкування, опанування) дійсності, втягування її у смисложиттєву парадигму буття людини, а з іншого — як вияв невичерпних можливостей людини за допомоги

засобів наукової раціональності розкривати свою гностичну природу та долучатися до метафізичних смислів буття.

Через більш ніж три сторіччя пошуків та обґрунтування опори буття людини поза нею (тобто у фізичному світі) вона повертається до його відчуття у своїй духовній метафізичній сутності, яка і є тим самим прилученням до Абсолюту. Все відбулося немовби згідно з пророчою схемою Гегеля — рух уперед із повертанням до вихідного стану. Цей процес характерний двома обставинами: по-перше, людина виплекала досконалий спосіб самоутвердження та перетворення світу — науковий раціоналізм як суто об'єктивний феномен, який, з одного боку, дає змогу прилучитися до вищих смислів об'єктивного світу — законів, а з іншого — не стає запорукою досягнення людських ідеалів; по-друге, метафізичні розмисли та раціоналістичні практики перестають бути взаємовиключними процесами, вони стають необхідними партнерами у нестримному бажанні людини зрозуміти, пояснити, опанувати та перетворити світ, а головне — віднайти та збагнути саму себе.

ДЖЕРЕЛА

Вакарчук І.О. Квантова механіка. — Львів, 2007.

Кримський С.Б. Запити філософських смислів. — Київ, 2003.

Кримський С.Б. Під сигнатурою Софії. — Київ, 2008.

Крымский С.Б. Формы функционирования категории абсолютного в системе культуры // Мировоззренческое содержание категорий и законов материалистической диалектики. — Киев, 1981.

Володимир Мельник — доктор філософських наук, професор, декан філософського факультету Львівського національного університету ім. Івана Франка. Сфера наукових інтересів — філософія науки, культури і техніки.
